

HASAN KALLİMCİ'NİN GÖKÇEYAYLA KÖYÜNDE DERLEDİĞİ BİR KARAÇAY HİKÂYESİ: "CANBOLAT'IN KARDEŞİ ÇOLAK"

Ufuk TAVKUL*

Öz

Halk biliminde sahadan derlenen bilgiler tarih ve kültür araştırmalarında büyük önem taşır. Sözlü tarih derlemeleri bu kapsamdadır. Sözlü tarih halkın yaşayan hafızası olarak da tanımlanabilir. Bazen halk arasında hikâye olarak karşımıza çıkan bilgiler gerçek tarih ile bağlantılı olabilir. Halk bilimi araştırmacılarının sözlü tarih ürünlerini derlemeleri bu açıdan büyük öneme sahiptir.

Bu tür çalışmalara verebileceğimiz bir derleme örneği, emekli öğretmen Hasan Kallımcı'nın günümüzde Eskişehir ilinin Han ilçesine bağlı Gökçeyayla köyünden derlediği sözlü tarih kapsamında değerlendirebileceğimiz saha verileridir. 1949 yılında Denizli ilinin Sarayköy ilçesinde doğan Hasan Kallımcı, Nazilli öğretmen okulundan mezun olduktan sonra 1967 yılında sınıf öğretmenliğine başlar. 1971-72 öğretim yılında o zamanlar Afyon iline bağlı Gökçeyayla köyüne öğretmen olarak tayin edilir. Yeni atandığı bu köyün 1907 yılında Kafkasya'dan Osmanlı Devleti topraklarına göç etmiş Karaçaylılar tarafından kurulduğunu öğrenir. Gökçeyayla köyünde Karaçaylıların Kafkaslardan getirdikleri sözlü kültür ürünlerinin ve dillerinin büyük bir hevesle korunduğunu gören Hasan Kallımcı, bunları derlemeye başlar. Derlemeler arasında özellikle Kafkasya doğumlu Halil Teke'den derlenen Karaçay tarihine ait hikâyeler ve destanlar dikkati çeker.

Kallımcı'nın 1971 yılında derlediği Karaçay kültürüne ait metinler Kafkasya'da derlenen destan metinlerini tamamlamaktadır. Bu metinler 19. yüzyıl başlarında Kafkasya'da yaşamış Kabardey prenslerinden iki kardeşe aittir. Kabardeyler Orta Kafkaslarda yaşamakta olan ve Çerkes olarak bilinen Adige halkının bir boyudur. Yaşadıkları bölgenin güneyindeki dağlık arazilerde, Kafkas Dağları'nın derin vadilerinde Karaçay-Malkar halkı yaşamaktadır. Karaçay-Malkar ve Kabardey toplulukları tarih boyunca etnik, kültürel, ekonomik ve siyasi ilişki içinde yaşamışlardır. Kabardey toplumunun en üstte yer alan yönetici tabakasını Kabardey dilinde "pşi" olarak adlandırılan prens soyları meydana getirirler. Bu soyların en güçlülerinden biri de Hatoşuk ailesidir. Hatoşuk ailesinden Canbolat ve kardeşi Çolak Kasay Karaçay'da yaşamışlardır. Yaşadıkları dönemde karıştıkları toplumsal olaylar halkın hafızasında korunmuştur. Bu iki kardeş ile ilgili Karaçay halk edebiyatında destanlar mevcuttur. Hasan Kallımcı'nın Gökçeyayla köyünden derlediği hikâyelerde bazı bilinmeyen ayrıntılar bulunmaktadır. 19. yüzyıl Kafkasya ve Karaçay tarihini aydınlatacak bilgilerin eksik kısımları Gökçeyayla derlemeleri ile açığa kavuşmuştur. Makalede bu metinler karşılaştırılarak bir sonuca varılmaktadır.

Anahtar kelimeler:

Karaçay kültürü, Karaçay destanları, Kafkasya, Gökçeyayla köyü, Hasan Kallımcı

A KARACHAY STORY COMPILED BY HASAN KALLİMCİ FROM GÖKÇEYAYLA VILLAGE: "CANBOLAT'S BROTHER CHOLAK"

Abstract

The information gathered from the field in folklore is of great importance in historical and cultural studies. Oral history compilations are within this scope. Oral history can also be defined as the living memory of the people.

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Ankara/Türkiye, tavkul@gmail.com, ORCID: 0000-0002-6007-1527

Sometimes the information that comes across as a story in public can be linked to real history. In this respect, it is of great importance for folklore researchers to compile oral history products.

An example of a compilation that we can give as an example of such studies is the field data that we can evaluate within the scope of oral history compiled by retired teacher Hasan Kallimci from Gökçeyayla village. Gökçeyayla is a small village in Han district of Eskişehir province today. Hasan Kallimci, who was born in the Sarayköy district of Denizli in 1949, started working as a classroom teacher in 1967 after graduating from the Nazilli teacher school. In the 1971-72 academic year, he was appointed as a teacher to Gökçeyayla village. He learns that this newly appointed village was founded in 1907 by Karachays who have migrated from Caucasus to the lands of the Ottoman Empire. Hasan Kallimci, sees that the oral cultural products and the Karachay language carried by the Karachays from the Caucasus in Gökçeyayla village are preserved with great enthusiasm. So, he begins to compile them. Among the compilations, especially the stories and epic poems from the history of Karachay draw attention which have been compiled from Halil Teke, who was born in the Caucasus,

The texts of Karachay culture gathered by folklore researcher Hasan Kallimci from Gökçeyayla village in Turkey in 1971 complement the epic texts compiled in the Caucasus. These texts belong to two brothers from Kabardian princes who have lived in the Caucasus at the beginning of the 19th century. Kabardians are a tribe of the Adyghe people, known as Circassians, living in the Central Caucasus. In the South of Kabardians, Karachay-Balkar people live in the deep valleys of the Caucasus Mountains. Karachay-Balkar and Kabardian societies have lived in ethnic, cultural, economic and political relations throughout history. The princely lineages, called “pshi” in Kabardian language, form the highest ruling layer of Kabardian society. One of the strongest of these lineages is the Hatohşuk family. Canbolat and his brother Çolak Kasay from the Hatohşuk family lived in Karachay. The social events they were involved in during the time they lived have been preserved in the memory of the people. There are epics in Karachay folk literature about these two brothers. There are some unknown details in the stories that Hasan Kallimci compiled from Gökçeyayla village. The missing parts of the information that will illuminate the history of the 19th century Caucasus and Karachay have been clarified with Gökçeyayla compilations. In the article, these texts are compared to a conclusion.

Keywords: Karachay culture, Karachay epic poems, Caucasus, Gökçeyayla village, Hasan Kallimci

Giriş

Sahadan folklor derlemelerinin kültür ve tarih araştırmalarına katkısına bir örnek olarak ele alacağımız "Canbolat'ın Kardeşi Çolak" hikâyesi, 1970-71 yıllarında o zamanlar Afyonkarahisar'a bağlı, günümüzde Eskişehir'in Han ilçesinin Gökçeyayla köyünde öğretmenlik yapan Hasan Kallimci tarafından derlenmiş, Kafkasya'da vuku bulan gerçek olay ve kişilere dayalı tarihî bir hikâyedir.

Gökçeyayla köyü halk arasında Kilisa adıyla tanınır ve 1905 yılında Rusya İmparatorluğu'nun işgali altındaki Karaçay bölgesinden Osmanlı devletine göç eden Karaçaylılar tarafından 1907 yılında kurulmuştur. Karaçay dili ve kültürünün güçlü bir biçimde yaşadığı Gökçeyayla'da Hasan Kallimci'nin öğretmenlik yaptığı yıllarda Kafkasya doğumlu Karaçaylıların nüfusa oranı hayli fazla olduğundan, Kallimci derlemelerini birinci el şahıslardan dinleyerek yapma şansını elde etmiştir.

Kafkasya'da Karaçay'ın Teberdi köyünde doğan ve 1905 yılında göç ederek Gökçeyayla köyüne yerleştirilen Karaçaylılardan Halil Teke hikâyenin kaynak kişisidir. Hasan Kallimci'nin derlemelerinden Canbolat'ın kardeşi Çolak hakkında özetle şu malumatı öğreniyoruz:

"Canbolat ve kardeşi Çolak, Çerkeslerin Hadahucuk adıyla tanınan ailesine mensup iki yiğit kardeşdir. Üvey anneleri Karaçaylı olduğu için bir yılı Çerkes topraklarında, bir yılı Karaçay'da geçirecek yaşamaktadırlar. Canbolat sağlam yapılı, güçlü bir adamdır. Kardeşinin ise sol omzundan itibaren kolu olmadığından "Hadahucukların Çolak" namıyla ünlüdür. Hikâyede anlatılan bir olayda, hayvan hırsızlarını takip eden Canbolat ve arkadaşları Kuban Irmağı kıyısına gelerek hırsızları beklemeye başlarlar. Bu sırada ırmak kıyısına gelen Çolak, Canbolat'ın hırsızların izini sürmeyersek orada beklemesine öfkelenir ve ona 'Yazık sana Canbolat, sende köl çok – mende kol çok (sende cesaret yok-bende el yok) der. Hikâyenin devamında anlatılan bir olay Çolak'ın gerçekte ne kadar güçlü bir vücuda sahip olduğunu dile getirir. Bu olayda, Çolak atıyla dağlarda gezinirken bir çoban ve sürüsüne rastlar. Çobandan kendisine bir koyun hediye etmesini ister. Karaçay geleneklerine göre çobanın bu isteği yerine getirmesi gerekirken Çolak'ı tanımayan çoban onun bir kolunun olmadığını fark ederek umursamaz ve isteğini reddeder. Öfkelenen Çolak atıyla sürünün içine girer ve en iri koçu sağlam eliyle tutarak atının üzerine çeker. Çobanın şaşkın bakışları arasında atını azgın Kuban ırmağının sularına sürüp karşıya geçer. Çolak'ın halk arasında meşhur olan bu cins atına *Hadahucukları Gitçe Tulpar* (Hadahucukların Küçük Tulpar)¹ adı verilmektedir." (Kallimci, 2012: 69-71).

Tarihî kaynaklara başvurarak Canbolat ve kardeşinin izini sürdüğümüzde Karaçay-Malkar halk edebiyatı ürünlerinde onlarla ilgili pek çok hikâye ve "cır" olarak adlandırılan destan metinlerine rastlıyoruz (Tavkul, 2004). Böylece Hasan Kallimci'nin 1970'li yıllarda Anadolu'daki bir Karaçay göçmen köyünden derlediği bilgiler tarihî belgelerde yerini buluyor ve eksik noktaları tamamlayarak değer kazanıyor.

Canbolat ve kardeşi Çolak ile ilgili Rusya Federasyonu'nun Kafkasya bölgesinde derlenmiş ve yayımlanmış kaynaklardan bu tarihî şahsiyetlerle ilgili şu malumata ulaşıyoruz:

Hasan Kallimci'nin Gökçeyayla'dan derlediği metinde *Hadahucuk* olarak tespit edilen aile ismi Karaçaylıların *Hadagujuk* veya *Hadohjuk*, Malkarlıların *Hadavcuk* olarak telaffuz ettikleri Kabardey Çerkeslerinin "pşi" dedikleri prens soylarından *Hatoşuk* ailesidir. Dolayısıyla Hatoşuk Oğlu Canbolat ve kardeşi Çolak 19. yüzyılda yaşamış Kabardey prenslerindedir. Kabardey bölgesinden Kuban ötesine göç ederek küçük Zelençuk ırmağı kıyısında Hatoşukuey² adlı köyü kuran Canbolat, küçüklüğünde babası tarafından o zamanın gelenekleri gereği Karaçay'ın Uçkulan köyünde Çotçalar ailesinden Canbolat adlı bir Karaçaylıya atalığa³ verilmiş, Hatoşuk Oğlu Canbolat on yaşlarına kadar burada büyüüp yetiştirilmiştir. Kaynaklarda onun annesinin de Karaçaylıların Karamırzalar ailesinden olduğu rivayet edilir.

Canbolat Kabardey prenslerinden Hatoşuklar ile Besleney Çerkeslerinin prens soyu Kanuhlar arasında yıllardan beri süren düşmanlığı sona erdirmeyi umut ederek, Kanuhların kızları Haniy'i kaçırarak evlenir. Ancak Kanuhlar kızları Haniy'i evlâtlıktan reddederler. Daha sonra Canbolat bir tartışma sonucu kayınbiraderini öldürüp, Karaçay'daki atalıklarının yanına kaçır. Kanuhlar Canbolat'tan intikam almaya yemin ederler (Habiçlanı, 1986: 17).

Karaçay'a gelen Hatoşuk Oğlu Canbolat ve Haniy, Kuban Irmağı kıyısında, bugünkü Taşköpür köyü yakınlarına yerleşerek küçük bir köy kurarlar ve köye Haniy Tala adını verirler. 1815-1820 yıllarında buraya Kabardey aileler ile birlikte Karaçaylılar da yerleşirler. Canbolat'ın en yakın arkadaşı, onunla her türlü çatışmaya, savaşa gözünü kırpmadan giren Karaçaylı Babbuç Oğlu Salpı adlı delikanlıdır.

Yaşadığı dönemde yağmacılık, soygun, köle ticareti gibi kimi insanlar tarafından “yiğitlik ve cesaret” olarak nitelendirilen işlerle meşgul olan Hatoşuk Oğlu Canbolat'ın ünü, yalnız Kabardeyler ve Karaçaylılar arasında değil, o dönemde Kafkasya'da işgal hareketlerinde bulunan Ruslar ve Rus Kazakları arasında da yayılır. Rus Kazakları arasında Canbolat ile ilgili şöyle bir olay anlatılır:

“1820'li yıllarda Gum (Kuma) Irmağı vadisinde, günümüzdeki Karaçay kasabası Üçköken yakınlarında kurulmuş olan bir Rus kalesinden, yedi Kazak süvarisi başlarında Rus subaylarıyla birlikte etrafı teftişe çıkarlar. Almalı-Kol denilen yerin yakınlarında karşılına üzerinde yamçasıyla bir atlı çıkar. Rus subayı adamı durdurarak yanında tütün ve sigara kâğıdı olup olmadığını sorar. Atlı pantolonunun cebinden gümüş bir tütün tabakası çıkararak Rus subayına uzatır. Bu sırada önü açılan yamçasının altından, belindeki kılıcı gören Rus Kazakları tedirgin olurlar. Subay kendisine bir sigara sardıktan sonra gümüş tabakayı geri vermez ve kendi cebine koyar. Atlı tabakasını geri ister. Rus subayı ise ona “Senin gibi bir dağlıya gümüş tabaka neye gerek” der ve gülümser. Atlı Rus Kazaklarının arasından atıyla yıldırım gibi geçenken havada kılıcının parıldadığı görülür ve göz açıp kapayıncaya kadar Rus subayının başı kanlar içinde yere düşer. Rus Kazakları panik içerisinde atlarını mahmuzlarlar ve kaleye doğru dörtlünela koşturmaya başlarlar. Atlı arkalarından yetişir ve kılıcıyla Rus Kazaklarını birer birer devirmeye başlar. Son kalan Kazak kale kapısından girerken yetişen atlı ona da kılıcını savurur. Kılıçla boynundan beline kadar sırtının ortasından kesilen Kazak ölmez ve yaralı olarak kurtulur. Kendilerine saldıranın kim olduğunu sorduğunda, o adam Hatoşuk Oğlu Canbolat derler.” (Laypanlanı, 1965: 194)

Hatoşuk Oğlu Canbolat'ın acımasız ve merhametsiz bir karaktere sahip olduğuna dair, hayatıyla ilgili şöyle bir hikâye anlatılır:

Haniy Tala'da bir gün sabahın erken saatlerinde Kuban Irmağı kıyısına inen Canbolat tüfeğini temizlerken, ırmağın karşısında bir atlı belirir. Atlı ırmağın geçit yerini de aramadan atını Kuban Irmağı'nın azgın sularına sürer ve Canbolat'ın bulunduğu karşı kıyıya çıkarak onunla selamlaşır. Genç atlı Canbolat'a “Hatoşuk Oğlu Canbolat'ı” aradığını söyler. Canbolat da “Benim, gel misafirim ol”- der. Delikanlı Canbolat'ın “Süt Evlâdı” (Emçek Ulan) olmak istediğini söyler, kendisini kabul etmesini rica eder. Canbolat delikanlının atalığı olur ve onu yetiştirmeye başlar.

Bir gün evlerine yolu düşen bir misafirin sırtı yara içinde, zayıf ve bakımsız atını beğenen delikanlı Canbolat'tan onu kendisine almasını ister. Canbolat kendi sürüsündeki en güzel atlardan istediği birini alabileceken, bu zayıf ve bakımsız atı ne yapacağını sorar. Delikanlının ısrarı neticesinde misafirinden o atı satın alarak delikanlıya verir. Delikanlı Canbolat'ın atlarıyla birlikte kendi atına da bakmaya başlar. Günlerden bir gün delikanlının atını uzun bir dizginle tutarak kendi sürüsündeki atların üzerinden sağa sola sıçrattığını gören Canbolat, hayretler içinde kalır. O gün delikanlı hakkında yüreğine bir endişe ve korku düşer.

Yine bir gün evlerine gelen bir misafirin kını paslanmış eski kılıcını beğenen delikanlı Canbolat'tan onu kendisine almasını ister. Evinde yüz kişiden yağmalanmış her türlü silâh olduğunu söyleyen Canbolat, onlardan birini almak yerine bu eski kılıcı ne yapacağını sorar. Delikanlı ısrar eder. Kılıcın sahibi kılıcın ata yadigârı olduğunu, Gürcistan'dan geldiğini ve satmak istemediğini söylese de Canbolat'tan çekinerek vermeye razı olur. Delikanlı kılıcına yeni kın yapar, biler, parlatır. Bir gün atını dörtlünela koştururken, avluda kazan asmak için kullanılan kalın zinciri kılıcıyla bir vuruşta keser. Buna şahit olan Canbolat'ın içini yine derin bir endişe kaplar.

Delikanlı, on sekiz yaşına girer. Bir gün Canbolat ve arkadaşları Kuban ötesine giderek yağmacılık ve soygun yapmayı planlarlar. Delikanlı da kendileriyle gelmek istediğini söyler. Kara Nogay bölgesine giderek hayvan ve at sürüsü çalarlar, Beş Tav civarından geçerek Gum (Kuma) Irmağı vadisine girerler. Bir süre sonra arkalarından bir Rus askerî birliğinin takip etmekte olduğunu görürler. Canbolat arkadaşlarına çaldıkları hayvan sürüsünü götürmelerini, kendisinin Rus askerleriyle savaşaacağını söyler. Delikanlı bunu kabul etmez ve kendisinin geride kalarak savaşmak istediğini Canbolat'a bildirir. Canbolat ve arkadaşları sürüyle uzaklaşırlar. Canbolat biraz uzaktaki bir tepenin üzerinden dürbünüyle bakarak, delikanlının Rus

askerlerinin arasına şimşek gibi daldığını ve kılıcıyla hepsini birer birer devirdiğini görür. Bir saat kadar sonra Canbolat ve arkadaşlarına yetişen delikanlı yanında eyerleri ve koşum takımlarıyla birlikte sekiz at getirmiştir. Bunu gören Canbolat ve arkadaşlarının yüzü değişir, içlerini bir korku kaplar. Delikanlı Canbolat'a artık onun yanından ayrılma vaktinin geldiğini söyler. Canbolat bu delikanlının kendisine bir rakip olarak yetiştiğini düşünmeye başlar. Arkadaşları da aynı fikirde olduklarını belirtirler. Atlarını biraz otlatıp dinlendirdikten sonra Canbolat delikanlıya "Bu kadar yıl yanımızda kaldın, köyümüze dönerek sütannene de hoşça kal demeden ayrılmak olmaz" der. Delikanlı onların tavırlarındaki değişikliği fark eder. Kuban vadisine indiklerinde Kuban Irmağı'nın taşıdığını ve azgın bir şekilde aktığını görürler. Canbolat delikanlıya atıyla karşı kıyıya geçip geçemeyeceğini sorar. Delikanlı tereddütsüz bir biçimde atını ırmağa sürer ve azgın suların arasından karşıya geçer. Bu sırada Canbolat'ın arkadaşları tüfekleriyle onun arkasından ateş ederler ama vuramazlar. Karşı kıyıya ulaşan delikanlı öfke içinde kılıcını çeker ve atını şaha kaldırarak tekrar ırmağa sokar. Canbolat'ın arkadaşları telâşlanırlar ve "Bu tarafa geçerse hepimizi haklar" diye Canbolat'a seslenirler. Canbolat tüfeğiyle delikanlıya nişan alır ve ırmağın ortasındayken onu alnından vurup öldürür. Bu olayı duyan Canbolat'ın Karaçay'daki sütannesini "İçirdiğim süt sana haram olsun" diyerek onu evlâtlıktan reddeder. Atalığı Çotçaların Canbolat da onu evinden kovar (Laypanlanı, 1965: 199).

Kuban vadisinden Teberdi vadisine göç eden Hatohşuk Oğlu Canbolat burada "Kabak Çaşagan" köyünü kurar. Narsana (Kislovodsk), Beş Tav (Pyatigorsk), Burgustan, Batalpaşinski (Çerkessk) civarındaki Rus, Nogay, Çerkes köylerini yağmalamakla hayatını geçiren Canbolat yine bir soygun seferi sonrası düşmanı olan Besleney prensleri Kanuhların köyünün yakınından geçmek zorunda kalır. Yanlarındaki hayvan sürüsünü kestirme olan dağ yolundan aşırımları imkânsızdır. Ovadan geçen yol da hem uzun hem de Rus askerlerinin denetimindedir. Orta yol ise Kanuhların arazisinden geçmektedir. 19. yüzyılda Karaçay halk ozanı Koçharların Kasbot'un destanlaştırdığı metinde bu durum şöyle anlatılır (Habiçlanı, 1986: 123):

Karaçay-Malkar Türkçesi

Cürügüz caşla biz tav collanı keteyik

Tavnu barsak, ey Canbolatım, kar köbdü

Alay ese birsi tüz collanı keteyik

Tüznü barsak Canbolatım, col köbdü

Bolmay ese biz orta colnu barayık

Orta colnu va Kanuhları saklayla

Adam etin ala koy etinley kaklayla

Türkiye Türkçesi

Yürüyün delikanlılar biz dağ yollarından gidelim

Dağ yolundan gitsek, ey Canbolatım, kar çoktur

Öyle ise diğer, ova yollarından gidelim

Ovadan gidersek Canbolatım, yol çoktur

Hiç olmazsa biz orta yoldan gidelim

Orta yolda Kanuhlar bekliyorlar

İnsan etini koyun eti gibi tütsüleyip kurutuyorlar

Hatohşuk Oğlu Canbolat arkadaşlarının bu sözlerine kızar ve şöyle der:

Karaçay-Malkar Türkçesi

Korasınla Kabartılı caş biyle

Tahıranga oka salıb kiyelle

Birer kök horaga saylab minelle

Ok tiymeyin batırlıkını süyelle

Korkganıgız endi manga aytıgız

Korksagız a kelmey artha kaytıgız

Korkmasagız - meni ızımdan kelirsiz

Kanuhları manga etgenni körürsüz

Türkiye Türkçesi

Yok olsunlar Kabardey'in genç prensleri

İşlenmiş deriyi altın sırmayla süsleyip giyiyorlar

Birer boz renkli iyi cins ata seçip biniyorlar

Kurşunla vurulmadan kahraman olmayı istiyorlar

Korkanlarınız şimdi bana söyleyin

Korkarsanız gelmeyip geri dönün

Korkmazsanız - benim peşimden gelirsiniz

Kanuhların bana yaptığını görürsünüz

Canbolat ve arkadaşları Kanuhların arazisine girerek ilerlemeye devam ederler. O sırada Kanuhların köyünden genç bir atlı dörtnala onlara yaklaşmaya başlar. Bu Kanuhların 15 yaşındaki oğulları Adilgeriy'dir. Canbolat'ın arkadaşı Salpı atlının gelişinden şüphelenir ve ateş etmeye hazırlanır. Canbolat gelen atlının henüz çocuktuktan gençliğe adım atmış bir delikanlı olduğunu görünce Salpı'ya müdahale ederek durdurur. Delikanlı onlara selam verecekmiş gibi yaklaştığı sırada çerkeskasının⁴ yenine sakladığı tabancasını çıkararak ateş eder ve Canbolat'ı sırtından vurup öldürür (Habiçlanı, 1986: 18).

Hasan Kallıncı'nın Gökçeyayla köyündeki folklor derlemeleri sırasında bilgisine ulaştığı Canbolat'ın hayat hikâyesi böyle sona erer.

Canbolat'ın kardeşinin adı Gökçeyayla derlemelerinde "Çolak" olarak geçmektedir. Ancak bunun o kişinin gerçek adı değil, bir kolunun olmamasından dolayı ona takılan bir lakap olduğu anlaşılmaktadır. Kafkasya'daki destan derlemelerinden birinde, *Kara Mussa* destanında Canbolat'ın kardeşi Çolak'ın gerçek adını ve hayatının nasıl sonlandığının öyküsünü buluruz.

"Kara Mussa" destanı, Karaçay'ın Keçeruk soyundan Kara Mussa adlı bir gencin Kabardey prenslerine ve Ruslara karşı verdiği kahramanca mücadeleyi anlatır. Destanda Kabardey prenslerinin Hatohşuk soyundan Kasay, silâhli adamları ile birlikte Karaçay'ın Uçkulan köyünün yaylasını basar ve burada görüp beğendiği Keçeruk sülâlesinin gelinlerine sahip olmak ister. Kasay'ın lakabı Çolaktır. Köyün yetişkin erkekleri dağlarda iş başında oldukları için, yaylada onu engelleyebilecek kimse yoktur. Ancak gelinin on beş yaşındaki kayınbiraderi Kara Mussa, Kabardey prensi Hatohşuk Oğlu Çolak Kasay'ı öldürür ve dağlara kaçır. Ruslar ve Kabardeyler onun peşine düşerler. Birkaç kere Ruslara yakalanıp tekrar kaçan Kara Mussa otuz yıla yakın Kafkas dağlarında saklanır. Bu sırada pek çok Rus askerini ve Çerkesi öldürür. Sonunda Rusların eline düşen Kara Mussa, Rus Çarının önüne çıkarıldıktan sonra idam edilir (Akbaev, 1965: 51-52).

Destanın bazı bölümlerinde Kara Mussa'nın Hatohşuk Oğlu Çolak Kasay'ı öldürüp Kafkas Dağları'na kaçışı ve otuz yıl boyunca yakalanmadan Ruslara karşı verdiği mücadele şöyle anlatılır:

Karaçay-Malkar Türkçesi

*Orakçılaga Kabartı biyle keldile
Keçeruklanı ak kelinlerin kördüle
Hadagujuklanı çolak Kasay aythandı:
-Manga erlay töşe-möşe orunla etigiz
Kelin bla kallıkma – kişi kalmay ketigiz
Kabartı biyle Karaçayga kelsele
Anı bilgen kelinle başların suvga ata edile
Ak kelinge töşe-möşe orunla Kasay etdirdi
Buyruk berdi da anı orunga keltirdi*

Türkiye Türkçesi

Orakçılara Kabardey prensleri geldiler
Keçerukların beyaz tenli gelinlerini gördüler
Hatohşukların çolak Kasay söyledi:
-Bana hemen yataklar hazırlayın
Gelinle kalacağım, kimse kalmasın gidin
Kabardey prensleri Karaçay'a gelseler
Onu bilen gelinler kendilerini ırmağa atıyorlardı
Beyaz tenli geline Kasay yataklar hazırlattı
Emir verdi onu yatağa getirtti

Keçerukların gelinlerinin küçük kayınbiraderi Kara Mussa onu Çolak Kasay'dan korumak için odaya girer ve Kasay'ı karnından bıçaklayarak öldürür. Destanda olay şöyle anlatılır:

*Sabiy Kara Mussa kartalanı kara cerge sayladı
Ak kelinni dariy kiyimlerin kızıl kanga boyadı
Cüyüşhannı kıçırığı sav tiyreni ilgendirib uyatdı
Kabartıda kesi kibik baş biyleni cılatdı
Kara kargala ertdenlikde at ilkiçge konalla
Cüyüşhannı şapaları Kara Mussaga soralla
At ilkiçge nek konalla kargala?
Kara Mussa alaga cuvab etgendi:
-Ullu kabannı millığı tüşer bolsa
At ilkiçge alay konalla kargala*

*Allay ışannı belgisidile ma ala
Uvga ıgıb, bgee men maray ketib
Bir ullu kabannı soyganma
Anı haram millıgın lgen cerinde koyganma*

Çocuk Kara Mussa bağırsaklarını kara toprağı serdi
Beyaz tenli gelinin ipek elbiselerini kızıl kana buladı
Prensın haykırışı bütün köyü irkiltip uyandırdı
Kabardey’de kendisi gibi büyük prensleri ağılattı
Kara kargalar sabahleyin at bağılanan sırığı konuyorlar
Prensın hizmetkârları Kara Mussa’ya soruyorlar
At bağılanan sırığı niye konuyor kargalar?
Kara Mussa onlara cevap verdi:
-Büyük domuzun leři gelecek olsa
At bağılanan sırığı öyle konuyorlar kargalar
O olayın işaretidir onlar
Ava çıkıp, bu gece ben gözetleyip
Büyük bir erkek domuz öldürdüm
Onun haram leşini öldüğü yerde bıraktım

Kara Mussa’nın Çolak Kasay’ı öldürdüğü anlaşılır. Bunun üzerine Kara Mussa dağlara kaçar ve yıllarca sürececek bir mücadelenin içine girer. Destanın sonraki bölümlerinde olaylar şöyle gelişir:

*İzleyile da Kara Mussanı tabmayla
Kaçar colların Çerkes askerle saklayla
Keelege da Kara Mussa aylanadı kaçıp kollada
Kara Mussanı tavlada izleydile da körmeyle
Cüyüşhanla, kalgan Kabartı biyle
Karaçayga bir da tınçlık bermeyle
Kara Mussanı kara temirden küçlü canı bardı
Anı ok teşmez kılıç sanı bardı*

Arıyorlar Kara Mussa’yı bulamıyorlar
Kaçacağı yolları Çerkes askerleri bekliyorlar
Gecelerde Kara Mussa dolaşiyor kaçıp vadilerde
Kara Mussa’yı dağlarda arıyorlar, göremiyorlar
Prensler, diğerkabardey beyleri

Karaçay'a hiç rahat vermiyorlar
Kara Mussa'nın kara demirden güçlü canı var
Onun kurşun delemes kılıç gibi vücudu var

Destanın son bölümünde Kara Mussa'nın yakalanarak Rus Çarının önüne çıkarılışı şöyle tasvir edilir:

Çolak Kasaynı algı burun soyganma
Men başımı bu duniyadan anı amaltın coyganma
Men Karaçayga atımı aytdırıp koyganma
Gâvur nalatnı kanından aşhı içib toyganma
İzleb kelib patçah asker Kara Mussanı tuthandı
Ala salgan bugovlanı algın kibik uvatıb
Kaçıb kutuldu karavullanı sabiyleça cubatıb
-Men kan tökgenme artıklık işni költürmey
Entda tohtamam talay inaralnı öltürmey
Ne zamanga deri turlukma bugovda termilib
Sanlarımı temir kadavla kemirib
Entda berdile meni patçahha savgaga
Meni cüregim hap-hazırdı kavgaga
Men tavlu katından tuvgan bir tavlu caş
Sen da meniça eseng bir cagalaş
Men seni köb türmeleringi oyganma
Bir biy bla üç inaralnı soyganma
Ma Kara Mussa degen Karaçaylı menme
Seni allınga korkmay-ürkmey kelgenme

Çolak Kasay'ı ilk önce öldürdüm
Ben kendimi onun yüzünden bu dünyada mahvettim
Ben adımla Karaçay'da nam saldım
Gâvur lanetin kanından iyice içip doydum
Arayarak Rus çarının askerleri Kara Mussa'yı yakaladılar
Onların taktıkları kelepçeleri önceki gibi kırıp
Kaçıp kurtuldu gözcüleri çocuk gibi oyalayıp
-Ben kan döktüm kötülüğe tahammül edemeyip
Yine durmam birkaç Rus generali öldürmeden
Ne zamana kadar duracağım boyundurukta eziyet çekip

Vücudumu demir çiviler kemirip
 Yine verdiler beni Rus çarına hediye olarak
 Benim yüreğim hazırdır mücadele etmeye
 Ben Dağlı kadından doğmuş bir Dağlı delikanlı
 Sen de benim gibi isen bir mücadele et
 Ben senin çok hapishanelerini yıktım
 Bir prens ile üç general öldürdüm
 İşte Kara Mussa denen Karaçaylı benim
 Senin önüne korkmadan, ürkmeden geldim

Hasan Kallimci'nin Gökçeyayla'da Halil Teke'den 1971 yılında derlediği bir metinde karşımıza çıkan Ocuk Oğlu Musa adlı Karaçay yiğidinin hikâyesi kuşkuyla yer bırakmayacak bir şekilde Kara Mussa'nın öyküsüdür. Bu hikâyeden Kara Mussa'nın yıllar boyunca Kafkas Dağları'nda kaçak yaşarken başından geçen maceraların bir bölümünü öğreniyoruz. Özetleyecek olursak:

“Elbruz Dağı'nın (Mingi Tav) kuzey yamacındaki Teberdi-Koban ırmağının suladığı bereketli topraklarda yaşayan Karaçaylılar arasında Ocuk Oğlu Musa adlı, bıyıkları yeni terleyen bir yiğit vardır. Bu sırada Ruslar gelip Karaçaylıların işlerine burunlarını sokmaya başlarlar. Karaçaylılar işlerine karışan her Rus'u ortadan kaldırırlar. Fakat Ocuk Oğlu Musa hesabı biraz daha kabarık tutar. Üç bir yanda, beş bir yanda önüne gelen Rus'u doğrar. Bir gün Elbruz Dağları'nda Rus Çarının emri yayılır:

- Her kim, Ocuk Oğlu Musa'yı görüp de vurmazsa, gördüğünde haber vermezse o, Ocuk Oğlu Musa'nın yerine vurulacaktır.

Ocuk Oğlu Musa bir gün Karaçaylı bir hacının yayla evine misafir olur. Hacı, misafirin Ocuk Oğlu Musa olduğunu öğrendiğinde onu yedirip içirip ağırlar ve Rus hükümetinin hakkında neden vur emri çıkarttığını öğrenmek ister. Ocuk Oğlu Musa şöyle anlatır:

“- Birer, ikişer çok Rus öldürdüm. Bir gün benden de yiğit bir arkadaşımınla dağdaydık. Haberimizi almışlar, yüz süvari ile takibe başladılar. Gececekleri bir yere saklandık. Bize doğru geldiklerinde arkadaşımınla anlaşarak onu önden kaçırttım. Yüz süvari daracık dağ yolunda arkadaşımı takibe başladılar. Biri kol at süren amansız takipçilerin arkasından da ben yürüdüm. Onların gürültüsü, heyecanı onlara yetiyordu. Benim arkalarından at koşturduğumu, tuzağa düşüklerini fark edemediler bile. Bundan faydalanarak yetiştiğime vurdum kılıcı. Vurdum, vurdum. Tam yüz kişiyi doğramışım. Kafamı kaldırdığımda önümde birliğin komutanı olan bir kişi kalmıştı. Benim arkadaş ise hâlâ kaçıyordu. Bağırırım: - Cetdi Alan, ızinga kayt! (Yeter arkadaş, geri dön!). Geriye dönen arkadaşım da onu hakladı. İşte bu sebepten çıktı bana vur emri.” (Kallimci, 1971: 9-10).

Hasan Kallimci'nin derlediği bu öyküden Kara Mussa destanında anlatılan olayların detayını öğrenmiş oluyoruz. Böylece Kafkasya'da ve Türkiye'de derlenmiş olan folklorik malzemenin birbirini tamamladığı sonucu ortaya çıkıyor.

Hasan Kallimci'nin Gökçeyayla'dan derlediği metinlerin Kafkasya'dan derlenmiş metinlerle karşılaştırılması neticesinde Hatoşuk Oğlu Canbolat'ın hayat hikâyesini ve kardeşinin asıl adının Kasay olduğunu; onun sebep olduğu hadiselerin Ocuk Oğlu Musa adlı Karaçaylı'nın dağlara çıkıp Ruslara karşı savaşmasına yol açtığını, taşları yerli yerine koyarak öğreniyoruz.

9 Şubat 1847 tarihli bir askeri raporda “Musa Keçerukov” adıyla Rusça belgelerde yer alan Ocuk Oğlu Musa'nın Rusya'ya sürgün edildiği ve iki kez güvenlik güçlerinin elinden kaçtığı bildirilmektedir. Kafkas Hattı Merkez Başkanı Süvari Albay Hlyupin ve Karaçay bölgesi askerî icra memuru Mistulov imzalı raporda, kaçak Musa Keçerukov'a silah ve elbise sağlayarak Tsebelda (Abhazya) bölgesine kaçmasına yardım eden

Karaçaylıların para ve sığır ödeme cezasına çarptırıldıkları kaydedilmektedir (Bratsun 2017: 115). Buradan da Ocuk Oğlu Musa'nın tarihte yaşamış gerçek bir karakter olduğu ve Rus makamları tarafından aranan bir suçlu olduğu anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak Halk bilimi derlemelerinde sahadan elde edilen en küçük verinin bile karşılaştırmalı metin çalışmalarında önemli olduğunu ve araştırmacının gözden kaçırdığı ya da ulaşmasının zor olduğu eksik bilgiyi tamamladığını söyleyebiliriz.

Sonnotlar

- 1 Tulpar Karaçay-Malkar mitolojisinde uçan kanatlı atların adıdır. Tulpar sözü aynı zamanda yiğit, kahraman, bahadır anlamlarında da kullanılır.
- 2 Rusya Federasyonu Karaçay-Çerkes Cumhuriyeti sınırları içinde kalan bu köyün günümüzdeki adı Zeyuko'dur.
- 3 Atalık kurumu hakkında daha geniş bilgi için ayrıca bkz. "Tavkul U., Kırım-Kafkasya İlişkilerinde "Atalık" Kurumunun Kökeni Üzerine Değerlendirmeler, Karadeniz Araştırmaları, Sayı:51, Güz 2016: 223-232."
- 4 Çerkeska: Kafkas erkeklerinin giydikleri göğsünde fişeklikleri olan, kaftan biçiminde uzun elbise.

Kaynaklar

- AKBAYEV M.O. (1965). *Karaçay Poeziyanı Antologiyası* / Haz. M.O. Akbayev, H.B. Bayramukova, N.M. Kagiyeva.- Stavropol.
- BRATSUN, Ye. V. (2017). "Dokumenti po İstorii Karaçayevtsev (40-60-e gg. XIX b.)", *İzvestiya Karaçayevskogo Naučno-İssledovatel'skogo İnstitutu im. A.İ. Batçayeva*, 13, 115-116.
- HABİÇLANI M.A. (1986). *Koçharlanı Kasbot. Halk Cırçılanı Tamadası* / Haz. Habiçlanı M.A.- Çerkessk.
- KALLİMCİ, H. (1971). "Ocuk Oğlu Musa", *Kuzey Kafkasya Kültür Dergisi*, 2 (9), Ekim-Kasım, 9-10.
- KALLİMCİ, H. (2012). *Karaçay Türklerinin Köyü Gökçeyayla*.-Ankara: Bengü Yayınları.
- LAYPANLANI, S. (1965). "Cammotnu Emçek Ulanı", *Ayrılan- Karaçay Cazuvçulanı Proizvedenieleri*.- Stavropol.
- TAVKUL, U. (2004). *Karaçay-Malkar Destanları*. Ankara: Türk Dil Kurumu.